

LADIJSKE POTNIŠKE EVIDENCE KOT VIR ZA ZGODOVINO IZSELJENSTVA, S POSEBNIM OZIROM NA IZSELJENSKE SEZNAME TRŽAŠKEGA PRISTANIŠČA

Aleksej Kalc

Eden izmed temeljnih problemov, s katerimi se srečujemo pri preučevanju izseljenskih procesov, je problem razpoložljivosti in kakovosti statističnih virov. Za čas velikih selitvenih gibanj od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne so na razpolago direktne in indirektne selitvene statistike, ki tvorijo široko podlago za poznavanje tega izrednega obdobja človeške mobilnosti. Znano pa je, da je povednost teh uradnih virov, tako v izseljenskih kot v priseljenskih deželah in poleg problemov, kot so različni kriteriji popisovanja, dejansko precej omejena. Tako nam na primer pristaniška ali upravna izseljenska oziroma priseljenska statistika izkazuje dinamiko procesov, nudi nam strukturne profile, denimo po starosti, spolu, poklicu, provenienci izseljencev, njihovi razporeditvi znotraj priseljenskih dežel itd. Vendar se tudi v najbolj razčlenjenih tovrstnih izkazih pojavljajo podatki le v agregirani obliki, kar onemogoča križne analize in nadaljnje primerjave med različnimi spremenljivkami. Tako gradivo torej lahko le delno zadosti zahtevam preučevalca selitvenih procesov, ki v težnji po poglobljanju v notranjo raznolikost, vzgibe, potek, socio-demografske in druge značilnosti selitvenih gibanj potrebuje veliko širšo in razčlenjeno osnovo kvantitativnih in kvalitativnih informacij. Še manj pa je uporabno za podrobnejše razumevanje selitvenih modelov z vidika mobilnosti in strategij, ki nujno spremljajo izseljenski proces na individualni in kolektivni ravni, se pravi za obravnavanje vprašanj, kot so trajanje izseljenske dobe, ponavljanje izseljenskega koraka, vloga in delovanje poklicnih, sorodstvenih in širših družbenih mrež, mikroekonomski vidiki izseljenske izbire in podobno.

V iskanju poti za ustrežnejšo obravnavo omenjenih značilnosti izseljenskega pojava se v zadnjih desetletjih večja zanimanje za serialne vire, kot so registri ljudi, ki so jim bili izdani potni listi, policijski, carinski in ladijski sezname potnikov v evropskih izseljenskih pristaniščih in analogno gradivo, ki je nastajalo ob vstopu v priseljske dežele. Tovrstne poimensko vodene evidence, ki za vsakega izseljenca prinašajo poleg imena in priimka še celo vrsto drugih informacij (število in vsebina rubrik sta seveda različna, pač glede na namembnost vira), tvorijo bogato pragraivo, ki ga je mogoče uporabiti za izvirne analize in primerjave. Dolga leta so te dokumentacije za svoje raziskave uporabljali skoraj izključno genealogi, medtem ko so se zgodovinarji in drugi preučevalci selitvenih procesov začeli zavedati njegovega pomena šele v šestdesetih letih. K njegovemu ovrednotenju je nedvomno bistveno pripomogel tudi razvoj računalništva, s čimer so se raziskovalcem in drugim interesentom odprle neslutene možnosti obvladovanja in uporabe tako obsežnih strukturiranih podatkovnih baz.

Od takrat se razvija delo na podlagi poimenskih izseljenskih evidenc na dveh sicer med sabo interaktivnih ravneh. Na eni strani je v teku evidentiranje virov, njihovo mikrofilmanje, pogostokrat kompjuterizacija in v vse številnejših primerih objava, največkrat podatkovno prirejena za potrebe "iskalcev korenin".¹ Vzporedno s tem pa poteka zgodovinsko, demografsko, socio-ekonomsko in antropološko preučevanje izseljenskih tokov, ki je obrodilo že vrsto kvalitativnih rezultatov.² Kot primer enega najprodnornejših tovrstnih del naj omenimo štu-

¹ Najobsežnejši tovrstni založniški projekt je objava seznamov nemških priseljencev v ZDA *Germans to America: Lists of Passengers Arriving at U.S. Ports*, Wilmington, Delaware, ki jo urejmeta I. A. Glazier in P. W. Filby in ki obsega danes že več kot 30 knjig.

² Temeljno delo o evidencah priseljevanja v Severno Ameriko je knjiga Michaela Teppra, *American Passenger Arrival Records. A Guide to the Records of Immigrants Arriving at American Ports by Sail and Steam*, Genealogical Publishing Co., Inc., Baltimore 1988, 1993 (dopolnjena in razširjena izdaja). V njej so prikazani historiat, značilnosti in postopki iskanja podatkov po posameznih vrstah seznamov od kolonialne dobe do začetka petdesetih let tega stoletja. Na voljo so informacije o njihovi razpoložljivosti in pogojih uporabe za raziskave genealoškega značaja ter bibliografija objavljenih seznamov oziroma publikacij v zvezi s tovrstnimi viri. O

dijo Kristiana Hvidta o danskem izseljevanju v Ameriko v letih 1869–1914.³ V njej je avtor uporabil policijske evidence izseljenskega prometa čez Københaven in prek računalniškega vpisa ter analize pragradiva za 172.000 oseb podal kompleksno strukturno in tipološko sliko takratnega danskega čezoceanskega izseljevanja. Izjemnost tega dela je toliko večja, če pomislimo, da je nastalo na začetku sedemdesetih let in da ga strokovnjaki še vedno postavljajo za vzor mikroanalitičnega preučevanja selitvenih procesov.

Najbolj širokopotezno zastavljeni načrt za večnamensko uporabo izseljenskih evidenc pa je Ellis Island Family History Project, ki si v obliki mednarodnega timskega sodelovanja zastavlja kot dolgoročni cilj računalniški prepis in obdelavo ladijskih potniških seznamov (Immigration Passenger Lists) s podatki o priseljencih, ki so stopili na ameriška tla v obdobju od 1892 do petdesetih let tega stoletja.⁴ Po t. i. Customs Passenger Lists, ki jih je uvedel zakon o ureditvi življenjsko-sanitarnih razmer pomorskega potniškega prevoza iz leta 1819 in so se

zgodovinskem pomenu, študijskih pristopih in problematičnih aspektih omenjenega serialnega gradiva poroča Robert Swierenga, "List Upon List: The Ship Passenger Records and Immigration Research", *Journal of American Ethnic History*, 10/3, 1991, 42–53.

- ³ Kristian Hvidt, *Flugten til Amerika eller drivkroe sterne i dansk massenmigration 1868–1914*, Arhus 1972. V angleškem prevodu: *Flight to America. The Social Background of 300,000 Danish Emigrants*, New York, San Francisco, London, Academic Press, 1975. Nekatere krajše poskusne obravnave na podlagi ameriških vstopnih seznamov so Luigi Di Comite – Ira A. Glazier, "Caratteristiche socio-demografiche dell'emigrazione italiana attraverso i registri degli emigrati sbarcati negli Stati Uniti d'America (1880–1914): primi risultati di un programma di ricerca", v *La popolazione italiana nell'Ottocento. Relazioni e comunicazioni presentati al congresso tenuto ad Assisi, 26–28 aprile 1983*, Bologna, 1985, 431–446; Ira A. Glazier, "Ships and Passengers in Emigration from Italy to the U.S. 1880–1990", v *Emigration from Northern, Central and Southern Europe: Theoretical and Methodological Principles of Research*, International Symposium, Krakow, Nov. 9–11, 1981, Krakow 1984, 245–275; Ira A. Glazier – Robert Kleiner, "Analisi comparata degli emigranti dall'Europa meridionale e orientale attraverso le liste passeggeri delle navi statunitensi", *Altretalia*, 7, 1992, 115–125.

- ⁴ R. Swierenga, op. cit., 50.

zbirale v okviru ameriške carinske službe, je to najdaljša in najpopolnejša kontinuirana evidenca priseljevanja v ZDA iz najrazličnejših držav in najrazličnejših narodnosti. Nastala je na podlagi zakonodaje o priseljevanju, ki se je od leta 1882 dalje razvijala v zvezi s pojavom "nove imigracije" (new immigration) in zahtevami po zaščiti anglosaške podobe ameriške družbe. S stopnjevanjem selektivnosti priseljske politike se je bogatila tudi paleta podatkov o vsakem priseljencu v ladijskih potniških seznamih, katerih zbiranje je bilo zdaj v pristojnosti organov za priseljevanje in naturalizacijo (Immigration and Naturalization Service), služili pa so za osebno identifikacijo in širšo karakterizacijo prišlekov.

V svoji končni obliki, od leta 1907 dalje, vsebujejo vstopni sezname za vsakega priseljenca sledeče informacije: ime in priimek, ime ladje, s katero je pripotoval, datum prihoda, imena sorodnikov, ki so z njim potovali, in vrsto sorodstvene vezi, spol, starost, poklic oziroma zaposlitev (v izvornem kraju), stan, izobrazbo, narodnost, državo in kraj zadnjega bivanja, pristanišče vkrcanja in izkrcanja, kraj, v katerega je namenjen, kraje in datume morebitnih prejšnjih bivanj v ZDA, imena in naslove sorodnikov oziroma znancev v starem kraju ter v ZDA, raso, opis fizičnih značilnosti, opis posebnih znakov in kraj rojstva.⁵ S pomočjo vsega tega lahko torej prikažemo od globalnih do najbolj razčlenjenih socialnih in demografskih profilov priseljskih valov, tako z vidika posameznikov kot družinskih agregatov ugotavljamo, kdo so bili izseljenci, kdaj in od kod so točneje prihajali, a tudi kam so bili namenjeni, kolikokrat so se vračali, če so prihajali sami ali z drugimi družinskimi člani, če so se pri izseljenskem koraku opirali na sistem sorodstvenih ali drugih vezi itd. Nudijo nam skratka vrsto možnosti za preučevanje tipologije in načina izseljevanja in to na ravni dolge časovne relacije ter širokih segmentov selitvene populacije. Ob tem pa strokovnjaki opozarjajo še na eno potencialnost teh virov, in sicer na možnost vzporednega povezovanja ameriških evidenc z evropskimi, predvsem pa s pragradi-

⁵ I. A. Glazier – R. Kleiner, "Analisi comparata ...", 115–116. Prim. tudi L. Di Comite – I. A. Glazier, "Caratteristiche socio-economiche ...", 432; I. A. Glazier, "Ships and Passengers ...", 245.

vom ameriških in evropskih censusov, kar bi nudilo dodatne raziskovalne možnosti za razna tematska področja.⁶

Take hipotetične študijske projekcije vsekakor terjajo določeno previdnost in nas ne smejo navdajati s pretiranim navdušenjem, kajti že osnovna uporaba izseljenskih oziroma priseljenskih poimenskih evidenc je povezana z določenimi problemi. Težavno razbiranje ročnih zapisov, različni kriteriji, slučajne in sistematične napake, nedoslednosti in pomanjkljivosti pri izpolnjevanju rubrik in druge nejasnosti so samo nekatere izmed ovir, pred katerimi se znajde uporabnik. Njihovo premagovanje zahteva poglobljanje v sam historiat vira, razvijanje kritičnega pristopa za presojo verodostojnosti zapisov, njihove pogojenosti s subjektivnostjo in predsodki popisovalcev ter nenazadnje razvijanje metodologije, ustreznih programskih pripomočkov in preostale organizacije za informativnost gradiva.⁷ Ko govorimo o analitični vrednosti tega gradiva, ne smemo pozabiti tudi na omejitve, ki jih je pokazalo kvantitativno zgodovinopisje po velikem razcvetu v šestdesetih in sedemdesetih letih, v smislu, da rezultati pogostokrat ne opravičujejo naporov za pripravo in analizo gradiva, če naj izpostavimo le najbolj kategorično mnenje nasprotnikov historiografskega kvantitativizma.⁸

Razumljivo je torej, da vlada v strokovnih krogih glede izseljenskih seznamov tudi precej skepse, še zlasti glede preveč ambicioznih načrtov za njihovo uporabo.⁹ Mimo vseh pomislekov in problemov, ki se pora-

⁶ R. Swierenga, op. cit., 50; poskus analize na tovrstni komparativni podatkovni podlagi v I. A. Glazier – R. Kleiner, "Analisi comparata ...".

⁷ Prim.: R. Swierenga, op. cit., 46–50.

⁸ Lawrence Stone, "Il ritorno al racconto: riflessioni su una nuova vecchia storia", v *Viaggio nella storia*, Bari, Laterza, 1989, 81–106. O tem problemu glej tudi Dario Tomasella, "Le traitement automatique de l'information": *Annales E.S.C.* in računalnik, *Annales – Anali za istrske in mediteranske študije*, 8, 1996.

⁹ Emilio Franzina, "Emigrazione transoceanica e ricerca storica in Italia: gli ultimi dieci anni (1978–1988)", *Altretalia*, 1, 1989, 24. Ta avtor izraža svoje pomisleke v zvezi z italijanskim izseljevanjem, ki je po najbolj previdnih ocenah štel 10 milijonov oseb, in to z vidika preučevanja učinkov izseljevanja na nacionalno demografsko strukturo ter razmerij med izselje-

jajo, pa vrednost tovrstnega gradiva ni vprašljiva. Hvidtova "globalna zgodovina" danskih izseljenskih procesov in številne druge raziskave dokazujejo potencialnost tega vira, bodisi kot podlage za "vzorčne" študije bodisi za obsežnejše obravnave, kar navsezadnje priznavajo tudi skeptiki. Njegova vrednost pa je tem večja, čim bolj pomanjkljivi in nekvalitetni so tradicionalni selitveni kvantitativni viri.

In že smo pri slovenskem čezoceanskem izseljevanju, ki je bilo, kot je znano, v dobi največjega razmaha v desetletjih pred prvo svetovno vojno in delno po njej usmerjeno večinoma v ZDA. Preučevanje slovenskih izseljenskih procesov je še posebej problematično in negativno pogojeno s pomanjkanjem in neustreznostjo tradicionalnih statistik. Uradna avstrijska izseljenska statistika je v te namene skorajda neuporabna, glede na to, da so jo vodili po upravno-političnih enotah in so v njej slovenski izseljenci šteti skupaj z izseljenci drugih narodnosti. Vrh tega se je direktno statistično opazovanje izseljenskega gibanja v Avstriji izkazalo za zelo pomanjkljivo in je bilo zato sčasoma opuščeno. S podobnimi problemi se srečujemo tudi pri priseljski statistiki ZDA, ki je po podatkih sicer neprimerno bogatejša. Ta prikazuje podatke o narodnosti šele z letom 1898. V njej so slovenski priseljenci šteti skupaj s hrvaškimi.¹⁰ Tako postaja problematično že samo vprašanje kvantifikacije slovenskega izseljevanja, toliko bolj pa poglobljanje v potek, socio-demografske, tipološke in druge značilnosti slovenskih izseljenskih procesov. Ameriške poimenske priseljske evidence – vsaj od leta 1906 dalje, ko zapisujejo poleg države tudi rojstni kraj priseljencev – bi zaradi tega utegnile biti zelo dragocene za poznavanje slovenskih izseljenskih procesov. Lahko bi postale inštrument za pojasnitev mnogih strukturalnih in "dinamičnih" aspektov, ki jih na podlagi avstrijskih in

vanjem in gospodarskim razvojem, sprašujoč se o dejanskem doprinosu, ki ga lahko nudi uporaba gradiva.

¹⁰ Podrobneje o problematiki slovenskega izseljevanja v luči izseljenske in priseljske statistike piše Matjaž Klemenčič, "Metodološki problemi v zvezi z ugotavljanjem realnosti ameriških statistik materinega jezika izseljencev iz Habsburške monarhije", *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1/1978, 42–53; id., "Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju", *Celovski zvon*, september 1984, II/4, 23–31; Živko Šifrer, *Izseljevanje s slovenskega ozemlja*, referat na I. slovenskem demografskem simpoziju, Ljubljana 1974, 1–24.

ameriških censusov ter drugega gradiva, na katerem temelji današnje poznavanje te problematike, razbiramo samo indirektno in v splošnih obrisih. Lahko pa bi služile tudi raziskavam o problematiki verižne migracije, družine in skupnosti v izvornem in priseljenkem okolju, socialne mobilnosti in urbanizacije ter drugih vidikov. Isto lahko trdimo tudi za podobno gradivo, ki se je v desetletjih nabralo v vstopnih priseljenških postajah v Buenos Airesu in brazilskih pristaniščih in bi utegnilo dvigniti iz "statistične anonimnosti" vse tiste Primorce, ki so se tja izselili po prvi svetovni vojni kot italijanski državljani.¹¹ Pri vsem tem je na vsak način obvezen pogojnik, kajti vsakršno nadaljnje razmišljanje v nakazani smeri predpostavlja neposredno soočanje z gradivom in ugotavljanje dejanskih možnosti njegove uporabe pri opazovanju slovenskega izseljenstva, začenši s tistimi za razpoznavanje slovenskih v morju mednarodnih priseljenških tokov.

Preidimo po tem daljšem, a potrebnem uvodu, k osrednji temi pričujočega prispevka, katerega namen je predstaviti sezname izseljencev, ki so potovali v Severno in Južno Ameriko prek tržaškega pristanišča. Ta dokumentacija je kot v drugih evropskih izseljenških pristaniščih služila za nadzorovanje in za statistično izkazovanje izseljenškega prometa. Nastala je v uradih tržaške pristaniške in pomorsko-zdravstvene kapetanije (K.u.k. Hafen- und Sanitätskapitanat in Triest, I. R. Capitanato di Porto e Sanità Marittima in Trieste), ki je bila od odprtja rednih izseljenških prog iz Trsta leta 1904 dolžna poročati o vsakem posameznem izseljenkem oziroma povratnem transportu pomorski upravi (K.u.k. Seebehörde in Triest), ta pa dalje ministrstvu za trgovino, notranjemu ministrstvu¹² in nekaterim drugim centralnim oblastem. Tem je pomorska uprava pošiljala tudi letne obračune selitvenega tranzita.¹³ Dolgo časa so poročila vsebovala le sumarne podatke

¹¹ Opis omenjenih virov v Luigi Favero, "Le liste di sbarco degli immigrati in Argentina", *Altreitalia*, 7/1992, 126-138; Teresa Isenburg, "Hospedaria de imigrantes: una fonte per lo studio delle migrazioni", v *Società e Storia*, 22, VI, 1983, 931-942.

¹² Archivio di Stato di Trieste (dalje AST), *I. R. Governo Marittimo in Trieste*, Atti Generali, b. 875 (Emigrazione), 11619/1904.

¹³ Letni pregled izseljenškega in povratnega tranzita (naslovi tega arhivskega materiala so iz leta v leto nekoliko različni, npr. Übersichtstabelle der im

o deželnem oziroma državnem izvoru ter o cilju izseljevanja. Podrobnejše izkazovanje so uvedli šele v zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno, tako da razpolagamo s sezname in osebnimi podatki za vsakega izseljenca samo za leta 1912–1914. To gradivo se danes nahaja v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, in sicer v izseljenskih spisih (Auswanderungsakten) notranjega ministrstva in ministrstva za trgovino, primerek seznamov za leto 1914 pa hrani tudi Državni arhiv v Trstu v fondu pomorske uprave.¹⁴

Historiat tržaških čezoceanskih izseljenskih seznamov še ni povsem jasen. Zaradi skoraj popolne izgube arhiva tržaške pristaniške kapetanije za omenjeno obdobje in velikih vrzeli v fondu pomorske uprave nam ni bilo mogoče točneje rekonstruirati njegovega razvoja in tudi ne postopka, po katerem so nastajali sezname. Domnevamo pa, da so jih najverjetneje sestavljali na podlagi podatkov, ki so jih posredovale paroplovne družbe. Te so namreč vseskozi vodile evidenco svojih potnikov in sestavljale sezname, ki so jih bile dolžne oddajati v vstopnih pristaniščih.¹⁵ Zamuda, s katero so se oblasti lotile poimenskega izkazovanja izseljencev, pa je povezana s težavami pri uvajanju pristaniške izseljenske statistike v tržaškem pristanišču.

Jahre ... von Triest nach ... mit den Dampfern der ... abgegangenen Emigranten ali Ergebnisse der transatlantischen Aus- und Rückwanderung über Triest in podobno) sestavljajo tabelarni izkazi po deželnem (za Avstro-Ogrsko) oziroma državnem (za tujce) izvoru izseljencev in po transportih glede na severno- oziroma južnoameriške države ter posamezne paroplovne družbe.

- ¹⁴ Österreichisches Staatsarchiv (dalje ÖSA), Allgemeines Verwaltungs Archiv (dalje AVA), *K.u.k. Ministerium des Innern*, Auswanderungsakten; *K.u.k. Handelsministerium*, Auswanderung; AST, I. R. *Governo Marittimo in Trieste*, Emigrazione.
- ¹⁵ Ob vpisovanju potnikov izseljencev so paroplovne in druge za to poverjene agencije za vsakega posameznika oziroma družino izpolnjevale obrazec z osebnimi podatki, ki so jih za vstop predpisovale zakonodaje priseljenskih držav. Z lastnoročnim podpisom je posameznik (če je šlo za družino, pa družinski poglavar oziroma njegov namestnik v družinski potovalni skupini) potrdil verodostojnost navedenih podatkov. AST, I. R. *Governo Marittimo*, Emigrazione, b. 875.

Odprtje tržaškega izseljenskega pristanišča je pomenilo mejnik v zgodovini avstrijskega čezoceanskega izseljevanja in v razvoju avstrijske izseljenske statistike. Medtem ko so bili dotlej selitveni tokovi usmerjeni izključno čez tuje, zlasti severnoevropske luke, in je tudi statistika, glede na neuspešnost direktnega opazovanja na upravno-politični ravni, slonela na podatkih, "izposojenih" pri ustreznih pristaniških službah, je vzpostavitev nacionalnega pristanišča končno nudila možnost neposredne kontrole ter registracije izseljenskega prometa v skladu z lastnimi potrebami in kriteriji. Avstrijska centralna statistična komisija je zato leta 1904 izdelala ambiciozen načrt, ki je težil k vzpostavitvi statističnega sistema po takrat najvišjih standardih. Predvideval je popisovanje posameznikov in družin po kriterijih, ki bi omogočali neposredno primerjavo z gradivom in rezultati ljudskih štetij. Popisnice so med rubrike za vpogled v morfologijo izseljenskih tokov poleg imena, priimka, spola, starosti, stanu in poklica uvrščale tudi sorodstveno razmerje znotraj družinskih potovalnih agregatov (družinski poglavar, družinski član, posameznik), stopnjo pismenosti, veroizpoved, tip izselitve (začasna ali trajna), deželo in politični okraj rojstva, deželo, politični okraj in občino zadnjega bivališča izseljenca, deželo, v katero je namenjen, ter "pogovorni jezik" (Umgangssprache). Slednje rubrike so služile ne samo ugotavljanju geografskega izvora in narodnosti izseljencev, ampak tudi kot pokazatelji predhodnih notranjih selitev.¹⁶

Načrt pa se ni uresničil po umiku osnutka v poslanski zbornici, ker "Notranje ministrstvo ni imelo pravnih sredstev, da bi lahko zahtevalo posredovanje tako podrobnih podatkov." Tako je centralna statistična komisija sestavljala statistiko čezoceanskega izseljevanja čez tržaško pristanišče na podlagi sumarnih podatkov paroplovnih družb, izseljenskih agencij in potovalnih uradov, ki jih je dobivala od tržaške policij-

¹⁶ Podrobneje o načrtu za pristaniško izseljensko statistiko v: Karl Ritter von Englisch, "Zu unserer Auswanderungsfrage", *Statistische Monatschrift, Neue Folge*, Brünn 1911, 2. poglavje: Übersicht unserer Auswanderungsstatistik und der von ihr angewendeten Methoden. Vorschläge zu ihrer weiteren Ausgestaltung, 106-120.

ske direkcije prek tržaškega namestništva. Ti podatki pa so bili omejeni le na spol in izvorno deželo oziroma državo izseljencev.¹⁷

Statistična komisija si je vsekakor ves čas prizadevala, da bi uvedla statistični načrt iz leta 1904 vsaj v skrčeni obliki, zato je večkrat predlagala notranjemu ministrstvu, da bi vsaj za avstrijske izseljence zbirali tudi podatke o stanu, starosti, zadnjem bivališču in poklicu. To še posebno od leta 1907 dalje, ko je bila v Trstu vzpostavljena poleg prog za ZDA tudi redna proga za južnoameriške države in je selitveni promet, po kriznem letu 1908, postajal intenzivnejši. Zdi pa se, da ministrstvo tem prošnjam ni ugodilo, ker naj bi problem izseljenske statistike rešili v sklopu izseljenskega zaščitnega zakona, ki je bil v pripravi.¹⁸ Ta zakon ni bil nikoli sprejet, do uvedbe podrobnejših evidenc izseljenskega prometa skozi Trst pa je prišlo, kot že rečeno, z letom 1912 na pobudo ministrstva za trgovino, potem ko je to, po razdelitvi kompetenc z notranjim ministrstvom v zvezi z izseljenskimi zadevami, leta 1910 prevzelo pristojnost za izseljensko statistiko.¹⁹

Poimenska evidenca selitvenega gibanja čez tržaško pristanišče zajema samo izseljenski promet, medtem ko so povratnega pristaniške oblasti še naprej izkazovale za vsako ladjo le sumarno po deželah oziroma državah, v katere so se izseljenci vračali. V skladu s tisti čas veljavnim kriterijem za pravno definicijo prekomorskega izseljenca, ki je užival posebno zaščito in katerega prehod z enega kontinenta na drugega je moral slediti posebnemu birokratskemu in sanitarnemu postopku, so v obeh vrstah izkazov upoštevani le t. i. medpalubni potniki (*Zwischendeckpassagiere*) oziroma potniki, ki so potovali v *Zwischendecku* enakovrednem, se pravi tretjem razredu. Število razrednih potnikov (*Klassenpassagiere*) pa je navedeno ločeno in je izvzeto iz izseljenske statistike, čeprav so bili med njimi prav gotovo tudi izseljenci.

¹⁷ Ibidem, str. 113; ÖSA, AVA, *K.u.k. Handelsministerium*, Fasz. 1785, 37732/1910.

¹⁸ ÖSA, AVA, *K.u.k. Handelsministerium*, ibidem.

¹⁹ ÖSA, AVA, *K.u.k. Handelsministerium*, ibidem; AST, *I. R. Governo Marittimo in Trieste*, b. 875, 24768/1911.

Poimenski ladijski izseljenski sezname, katerih naziv je *Ausweise über die Auswanderung via Triest* in katerih podrobnejši opis podajamo v prilogi, prinašajo na prvem mestu potnike iz Avstrije in Ogrske, razvrščene po deželah, nato one iz drugih držav. Evidenca vsebuje sledeče rubrike:

tekoča številka,
priimek in ime izseljenca,
starost,
stan,
poklic in položaj v poklicu,
kraj zadnjega bivanja,
državljanstvo,
pristanišče – cilj potovanja.

Poleg teh podatkov so iz naslovnice vsakega seznama znani še *datum odhoda, ime ladje in paroplovna družba.*

Kot vidimo, je gradivo precej manj kvalitetno, kot bi bilo na podlagi popisnic predvidenega načrta pristaniške statistike iz leta 1904. Če odsotnost podatka o veroizpovedi vsaj za slovensko izseljenstvo ni relevantna, bi rubrike o pismenosti, o nameravani trajni ali začasni obliki izselitve, predvsem pa o kraju rojstva in občevalnem jeziku prispevale pomembne elemente k profilu izseljenskih tokov in za njihovo povezovanje z izvornim prostorom. Najpomembnejša pomanjkljivost v primerjavi s prvotnim načrtom pa je nedvomno odsotnost podatka o družinskih zvezah med izseljenci.

Uporabnost tega gradiva je, podobno kot velja za priseljenske in druge potniške sezname, lahko dvojna. Po eni strani za potrebe genealoških raziskav, a le v zelo omejenem smislu, če pomislimo na kratek časovni obseg vira in na relativno skromno prisotnost slovenskih izseljencev na tržaških prekooceanskih progah. "Iskanju korenin" in podatkov o družinskih prednikih lahko veliko bolje zadostijo evidence v priseljenskih državah, kjer so med drugim na voljo ustrezne službe in praktični inštrumenti za njihovo konzultacijo. Zato se tudi postavlja vprašanje, ali je smotrno slediti vzoru tujih rodoslovnih društev in poskrbeti za objavo spiska tako omejenega dela slovenskih izseljencev.

Veliko koristnejše je lahko to gradivo kot podlaga za statistično-analične raziskave. Slovenski izseljenci, ki so v tistih letih potovali čez Trst, to se pravi približno tretjina slovenskega prekoceanskega izseljevanja v tistem času, predstavljajo delež, iz katerega je mogoče dobiti dovolj reprezentativen strukturalni in tipološki presek zadnje faze slovenskega prekoceanskega izseljevanja pred prvo svetovno vojno. Obseg podatkovne baze je mogoče bistveno razširiti z upoštevanjem implicitnih spremenljivk. Na podlagi krstnih imen dobimo spol izseljencev, kraj zadnjega bivališča pa lahko razvrstimo po večjih, za primerjalno opazovanje geografskega izvora ustrežnejših enotah (občina, sodni okraj, okrajno glavarstvo). Kljub odsotnosti eksplicitnih navedb je nadalje mogoče iz strukture seznamov vendarle dobiti tudi nekaj informacij o družinskem izseljevanju. Družinske skupine so se namreč uvrščale v sezname po ustaljenem kalupu *mož, žena, otroci* (po padajoči starosti), *stari starši* oziroma drugi posamezni člani bližnjega sorodstva, tako da jih je mogoče evidentirati, čeprav le v nekaterih možnih variantah, kot so npr. starši, otroci; eden od staršev, otroci; mož, žena; starši, otroci, stari starši ali, v določenih primerih, otroci sami. Na podlagi teh ugotovitev je mogoče označiti izseljence, ki se pojavljajo v družini, lahko pa ob individualni podatkovni osnovi ustvarimo še podatkovno bazo "družinskih potovalnih skupin" z informacijami o njihovi tipologiji. Ne glede na svojo omejenost (poleg dela družinskih ostajajo seveda povsem anonimne širše sorodstvene kot tudi nesorodstvene vezi med izseljenci) utegne taka baza nuditi pomembne indikacije o morfologiji procesov in načinu izseljevanja. Homogenost podatkov pa daje možnost strukturnih primerjav z izseljenskimi tokovi iz drugih dežel in držav in torej opazovanja slovenskih značilnosti v širšem mednarodnem kontekstu.

V prejšnjem odstavku smo se že dotaknili problema kvalitete vira, ki pa bi ga glede na namen pričujočega prispevka ne obravnavali podrobneje. To sodi bolj v uvod analitične razprave, tudi zato, ker le obdelava in primerjava podatkov lahko celoviteje izpostavi probleme in šibkosti gradiva. Navedemo naj le nekaj splošnih predpostavk in ugotovitev, ki jih omogoča že bežen pregled vira. Najprej to, da je povednost posameznih rubrik zelo različna, po eni strani zaradi uporabe presplošnih pojmov (kot vrednosti atributivnih znakov), po drugi zaradi dvoumnega naslova oziroma izpolnjevanja. Če nam spremenljivki, kot sta spol in

starost, nedvomno obetata natančnejšo demografsko sliko izseljenskih tokov, tega ne moremo pričakovati za poklicno oziroma socialno strukturo, ker so potniki kmečkega stanu (in teh je večina) opredeljeni brez vsakršnih notranjih razlikovanj (bistvenih za razumevanje izseljenskih vzvodov in teženj znotraj agrarne družbe) le z oznakama kmet ali agrarni delavec, katerih raba je vrh vsega nedosledna. Nejasna sta tudi kriterij navajanja poklica pri potnikih pod 15. letom starosti in kriterij krajevne klasifikacije, pri čemer se zdi, da so navedbe včasih mišljene kot dejanski kraj, včasih pa kot upravna enota zadnjega bivališča. Na dlani je nadalje, da tržaški potniški sezname – zaradi nereprezentativnosti v tem smislu – ne morejo zadostiti prikazovanju geografskega izvora slovenskega izseljevanja in da je podatek o zadnjem bivališču uporaben, poleg strukturnih primerjav, predvsem kot pokazatelj "geografskega dosega" paroplovnih družb oziroma gravitacije izseljevanja na tržaško пристanišče. Ravno tako je odveč poudarjati, da je zaradi pomanjkanja ustrežnejših narodnostnih diskriminant mogoče vir uporabiti le na teritorialni podlagi, zaradi česar ni povsem korektno govoriti o slovenskem izseljevanju, temveč o izseljevanju s slovenskega ozemlja.

Kritično soočanje z virom za oblikovanje metodoloških in interpretativnih pristopov ne more tudi mimo vprašanja o verodostojnosti podatkov, ki prav tako terja celo vrsto predpostavk. V zvezi s tem problemom bi bilo zanimivo vzorčno preverjanje na podlagi primerjave s korelativnimi viri, kot so lahko župnijski status animarum ali občinski registri prebivalstva, ki bi poleg vrednotenja prispevali tudi k dopolnitvi podatkovne baze. Tu pa smo že na pragu nove študijske dimenzije, in sicer dimenzije mikroraziskav po vzoru historično-demografskih, socio-ekonomskih, antropoloških in drugih *case studies*, v okviru katerih ima selitvena problematika vse vidnejše mesto. V tem kontekstu se potniški sezname ponujajo kot člen v spletu najrazličnejših kvantitativnih in kvalitativnih, tradicionalnih in alternativnih virov, ki v kombinaciji omogočajo kompleksen analitični pristop k mnogoterim aspektom izseljevanja, od vzgibov, motivacij in mehanizmov izseljevanja dalje. O pomenu tovrstnega, sicer zelo zamudnega pristopa govore

številna tuja dela. Nanj pa opozarjajo tudi domači avtorji²⁰ in posebej nekateri spodbudni, a do danes žal še osamljeni raziskovalni poskusi.²¹ Ti so prav z natančno rekonstrukcijo in komparacijo raznih vrst virov prodrli v tipološko kompleksnost izseljevanja, v kateri se individualna in kolektivna selitvena odločitev kaže mnogokrat prej kot investicija za bodočnost kot zasilni izhod, se pravi prej v smislu funkcije subjektivnih hotenj kot pa direktne, mehanske posledice objektivnih vzrokov; kaže se nadalje v luči družinske in širše izseljenske "tradicije", kratkoročnejših in dolgoročnejših življenjskih in ekonomskih načrtov, socialne mobilnosti, priložnosti, ki so jih nudile sorodstvene in druge osebne vezi, delovanja socialnih mrež in vloge t. i. "previous migrants", ki opozarjajo, kako na izseljensko izkušnjo ne smemo gledati samo v smislu odcepitve od matične sredine, temveč tudi v smislu ekstenzije sistema družinskih in drugih vezi ter strategij na daljše relacije in v nove socio-ekonomske stvarnosti. Ob vsem tem postane očitna omejenost prikazovanja izseljenskih procesov in tudi oblikovanja emigrantskih skupnosti v priseljenskih deželah na podlagi "globalnih modelov". Očitna postane potreba po pojmovanju izseljenskega pojava v perspektivi zavestnega, načrtnega in s tem raznovrstno pogojenega prilagajanja spreminjajočim se družbeno-gospodarskim razmeram in razvijajočemu se mednarodnemu delovnemu tržišču, ki ga je narekovalo prodiranje kapitalizma in zaradi katerega se je tudi na Slovenskem relevanten del prebivalstva spremenil v izseljenca.

²⁰ Prim.: Majda Kodrič, "Slovene Emigration to the United States and the Establishment of Ethnic Communities", v Walter Hölbling – Reinhold Wagnleitner (ur.), *The European Emigrant Experience in the U.S.A.*, Tübingen 1992, 149–169; Marjan Drnovšek, "Nekatere evidence o izseljevanju v Ameriko pred prvo svetovno vojno", *Kronika*, 36, 1988, 205–217.

²¹ V mislih imamo predvsem delo etnologinje Mojce Ravnik, "Način življenja in izseljevanje prebivalcev Grosupljega in okolice do prve svetovne vojne", v *Louis Adamič, Simpozij*, Ljubljana 1981, 41–48.

PODROBNEJŠI OPIS VIRA

Poimenski ladijski sezname izseljencev prek tržaškega pristanišča so sestavljeni na podlagi natisnjenih, včasih pa strojepisno izdelanih obrazcev. Čelni list vsakega seznama nosi naslov: *Ausweis über die Auswanderung via Triest nach [Nord/Süd]-Amerika mit dem am [datum] abgegangenen Dampfer der Austro-Americana-Cunard Line* "[ime ladje]". Sezname transportov na progah za Kanado, ki sta ju leta 1913 in 1914 vzdrževali Austro-Americana (Vereinigte österreichische Schifffahrtsaktiengesellschaft vormalis Austro-Americana) in Canadian Pacific Railway Company, uporabljajo isto naslovnico, s tem da je ob prečrtani natisnjeni navedbi cilja (Amerika) strojepisni pripis Kanada, ob ladjarskih družbah pa Canadian Pacific Railway Company. Naslovnici, ki služi tudi kot ovoj, sledijo oštevilčeni listi z rubrikami: *tekoča številka* (Fortlaufende Zahl), *priimek in ime* (Vor- und Zuname), *starost* (Alter), *stan* (Familienstand), *poklic in položaj v poklicu* (Beruf und Stellung im Berufe), *kraj zadnjega bivališča* (Letzter Wohnort), *državljanstvo* (Staatsangehörigkeit) in *namembno pristanišče* (Bestimmungshafen). Hrbtna stran naslovnice ovoja prinaša sumarni tabelarni povzetek (Rekapitulation) po deželah oziroma državah izvora (Herkunftsland) glede na pristanišče – cilj potovanja (Bestimmung). V rubriki opomba (Anmerkung) je navedeno še število "razrednih" potnikov (Klassenpassagiere) po namembnem pristanišču.

Prvotni osnutek popisnega obrazca, ki ga je izdelala c. k. pomorska uprava v Trstu, je predvideval večje število in nekoliko drugačno formulacijo rubrik. Poleg zgoraj navedenih so bile to še: *rojstni kraj* (gebürtig aus), *pristojni kraj* (zuständig nach), *veroizpoved* (Religion), *dežela oziroma država*, iz katere se je potnik izseljeval (Herkunftsland), *izseljensko pristanišče* (Einschiffungshafen) in *namembna dežela* (Bestimmungsland). V dokončni verziji je prvih pet odpadlo, rubriki *poklic in položaj v poklicu* so združili v eno, *leto rojstva* in *namembno deželo* so preformulirali v *starost* oziroma *namembno pristanišče*, *izvorno deželo* oziroma *državo* pa so prav tako odstranili kot rubriko in podatek ohranili z razporeditvijo izseljencev po deželah (za Avstro-

-Ogrsko) in državah.²² Do teh sprememb je prišlo delno zaradi boljše preglednosti in lažjega štetja, predvsem pa zaradi velike delovne obremenitve, ki jo je terjalo sestavljanje take evidence. To posredno potrjujejo pritožbe uradnikov pristaniške kapetanije, ki so, kljub zmanjšanemu številu rubrik, zlasti leta 1913, ko se je izseljenski promet čez Trst več kot podvojil glede na dotodanje povprečje, le s težavo opravljali zahtevano.²³

Sezname so tipkali po odhodu parnikov, kot kažejo datumi na koncu vsake evidence, kar pomeni, da odražajo dejanske transporte. Po en izvod so nato mesečno pošiljali na ministrstvo za trgovino, notranje ministrstvo, centralni statistični komisiji, direkciji centralnih skladišč v Trstu (K.u.k. Lagerhäuser in Triest) in ogrskemu izseljenskemu komisariatu v Budimpešti. Mesečna sumarna poročila so redno posredovali tudi nemškemu konzulatu v Trstu. Leta 1912 so evidenco sestavljali v tržaški pristaniški in pomorsko-zdravstveni kapetaniji, pomorska uprava pa je skrbela za razmnoževanje in dostavo primerkov na omenjene naslove. Da bi pospešili delo in razbremenili urad pomorske uprave, kjer sta bili dve osebi polno zaposleni s pretipkavanjem in kolacioniranjem prepisov, naj bi naslednje leto (tako je vsaj sklepati iz razpoložljivih dokumentov) celotno izdelavo prenesli v kapetanijo, kjer naj bi s pomočjo kopirnega papirja hkrati nastajali vsi primerki.²⁴

Razvrstitev potnikov po izvornih deželah oziroma državah sledi ustaljenemu vrstnemu redu: Avstrijsko-ilirsko Primorje, Dalmacija, Kranjska, Koroška, Zgornja Avstrija, Spodnja Avstrija, Češka, Moravska, Galicija, Bukovina, Tirolska, Štajerska, Bosna, Hercegovina, Ogrska, Hrvaška, Črna gora, Rusija, Grčija, Bolgarija, Turčija, Romunija, Italija, Srbija. V nadaljevanju so dodani eventualni potniki iz drugih držav. Enaka je razvrstitev sumarnega statističnega povzetka (Rekapitulation) na hrbtni strani ovoja.

²² AST, I. R. *Governo Marittimo in Trieste*, Emigrazione, b. 875, 24768/1911.

²³ Ibidem, 13934/1913.

²⁴ Ibidem, 23031/1912.

Rubrike v seznamih so redno izpolnjene, le izjemoma manjkajo posamezni podatki. Tipologija očitnih napak je dvojna: napake v zapisovanju osebnih in krajevnih imen in klasifikacijske napake. Mimo tipkarskih "škratov" je pomanjkljiv zapis (zlasti slovanskih) osebnih imen zaradi pomanjkanja ustreznih strojepisnih znakov. Slovenska osebna imena se tako sistematično pojavljajo s črkami ć, s in z namesto č, š, ž. Podobno velja za druge narodnosti (za nekatere se postavlja še vprašanje transliteracije) in pa za krajevna imena. Ta se pojavljajo v različnih jezikovnih različicah (npr. Postojna in Adelsberg) in včasih v neskladni kombinaciji z deželo (npr. Sesana – Krain namesto Küstenland) oziroma državljanstvom, kar je največkrat pripisati ponavljanju istega podatka v rubrikah dežela in državljanstvo z uporabo navednic. Isti razlogi so botrovali tudi sicer ne številnim neskladjem med spolom in poklicem, ko je na primer pri moškem zapisan poklic v ženski obliki (Arbeiterin, Feldarbeiterin) ali obratno, ter med starostjo in stanom (npr. starost: 12 let, stan: poročen). Del teh napak je možno odpraviti na podlagi primerjave s sobesedilom.

SUMMARY

SHIP PASSENGER RECORDS AS A SOURCE OF THE HISTORY OF EMIGRATION, WITH A SPECIAL EMPHASIS ON THE PASSENGER LISTS IN THE PORT OF TRIESTE

Aleksej Kalc

After the introduction, the paper discusses the characteristics and potentialities of passenger records (passenger lists etc.), which were created at the time when transoceanic emigrants travelled from Europe to America, as a source for studying emigration processes. The author underlines the importance which these kind of sources in "emigration cases" such as that of Slovenes can assume due to the lack or inade-

quacy of official emigration statistics. The Austrian statistics on emigration before World War I made no distinctions between emigrants on the grounds of their nationality or language and can due to this fact as well as the poor quality of information hardly be used for studying Slovene emigration flows. In American statistics Slovene immigrants are counted as Austrians or Croats. Similarly, Slovene emigrants from the large area within the province of Friuli that became Italian after World War I were counted as Italians in both emigrant and immigrant statistics.

The article presents the Trieste emigration lists. Trieste, the main Austrian trading port, assumed the function of the port of emigration in 1904. This was a milestone in the development of the Austrian emigration statistics, which due to the inefficiency of direct statistical observations at the administration and political level was based on the information of authorities in foreign ports. The establishment of a national port finally offered an opportunity for direct control and registration of emigrant traffic in accordance with their own statistical needs and criteria. Therefore in 1904 the Austrian Central Statistical Commission drew up an ambitious plan, aiming to establish a statistical system envisaged registering both individuals and families according to criteria which would enable a direct comparison with the existing materials and results of censuses. Among the items providing an insight into the morphology of the emigration flows the forms included in addition to the name, surname, gender, age, marital status and profession also family relations within travelling groups (head of the family, family member, individual), level of literacy, religion, type of emigration (temporary or permanent), province and political district of birth, province, political district and municipality of the last place of residence, country of destination and language of communication (*Umgangssprache*). The purpose of these items was not only to establish the geographical origin and nationality of emigrants, but served also as indicators of previous internal migration. However, for legal and technical reasons this plan remained only on paper. The number of people who emigrated via the Port of Trieste was for a long time recorded only in the form of summary reports according to gender as well as

province (for emigrants from the Austro-Hungarian Empire) or country (for foreigners) of origin.

Only in 1912 did the Trieste port authorities begin compiling detailed passenger records (*Ausweise über die Auswanderung via Trieste*) that included name and surname, age, marital status, profession, last place of residence, citizenship, port of destination as well as the ship and date of departure for each steerage passenger. One copy of these records for the period 1912–1914 can be found in the Austrian State Archive in Vienna (*Österreichisches Staatsarchiv*) in the records of the Ministry of the Interior and Ministry of Trade (*Allgemeines Verwaltungsarchiv, k.k. Ministerium des Innern and k.k. Handelsministerium*), one copy for 1914 is also kept by the State Archive in Trieste (*Archivio di Stato di Trieste*) in the records of the Maritime Government (*I.R. Governo Marittimo in Trieste*). The records include data on a total of nearly 87,000 emigrants who emigrated during those years via Trieste to the USA, South America and Canada with the Austrian national company *Austro-Americana*, the English *Cunard Line* and the Canadian *Pacific Railway Company*. Nearly half of all the emigrants came from the Austro-Hungarian Empire, while the rest of them were predominantly from Russia, Turkey, Greece, Italy and Romania.

The author discusses in detail the structure of the records and the characteristics of the data, pointing out the omissions in comparison with the original drafts, due to which important information was left out, such as that referring to family relations among the passengers. Regardless of this fact and other weak points of the material, he emphasises the potential of this source for structural and other research on emigration processes from the Slovene provinces.